

رنگ ایرانی مشروطه‌خواهی نجف

جنبش مشروطه از مهم‌ترین رویدادهای تاریخ معاصر کشورمان است که همچون همه تحولات ایران معاصر، حضور روحانیون در آن مشهود و تأثیرگذار بوده است.

جنبش مشروطه از مهم‌ترین رویدادهای تاریخ معاصر کشورمان است که همچون همه تحولات ایران معاصر، حضور روحانیون در آن مشهود و تأثیرگذار بوده است.

این جنبش عبارت است از مجموعه تلاش‌ها و کوشش‌هایی که در راستای پایان دادن به استبداد چند هزار ساله سلطنتی ایران انجام گرفت. در میان فعالان حوزه تاریخ، این نظر وجود دارد که حوزه علمیه نجف کمتر به مقوله سیاست نظر دارد و حضور در نهاد سیاست را چندان به دیده رضا و رغبت نمی‌نگرد؛ در حالی که حوادث مشروطه و حضور روحانیون و نقش مهم آنها نظر بالا را مردود می‌کند.

فعالیت اثرگذار و جدی حوزه نجف در زمینه سیاست از آغاز نیمه نخست قرن بیستم با حمایت از مشروطه ایران و عثمانی (1909 - 1908 م) آغاز شد و با ناکامی‌های پی‌در پی به انقلاب 1920 میلادی و تبعید علمای نجف به ایران کشیده شد و از آغاز 1920، کم‌سو شده و سرانجام با سیاست‌گریزی و انزواطلبی پایان یافت. به این ترتیب باید 25 سال نخست قرن بیستم را تنها دوره طلایی فعالیت سیاسی علما و طلاب نجف در تاریخ این حوزه دانست. دوره‌ای که با دو انقلاب و یک جنگ سپری شد و در هر سه اتفاق، تلخکامی‌های بزرگی نصیب فعالان سیاسی نجف شد. نخستین جریان‌هایی که در آغاز قرن بیستم در حوزه نجف شکل گرفت دو جریان مشروطه‌خواه و مشروطه‌ستیز بود که تا چند سال به عنوان دو جریان سیاسی اصلی این حوزه فعال بودند و با آغاز جنگ جهانی اول، گرچه این جریان‌بندی رنگ باخت، اما فعالان این جریان‌ها همچنان اثرگذارترین نیروهای سیاسی حوزه نجف بودند.

در عصر قاجار، دنیای اسلام با دو پدیده استعمار و استبداد مواجه بود و حوزه علمیه نجف به عنوان بزرگ‌ترین مرکز علمی تشیع با رویکرد دینی به آنها واکنش نشان داد. این واکنش‌ها بیش از همه به تحولات ایران و عراق بود.

جنگ‌های ایران و روس از سرنوشت‌سازترین رخدادهای دوره قاجار در زمان فتحعلی‌شاه (1250 - 1212) بود و مقامات دربار ایران در بحبوحه دوره نخست جنگ برای مقابله با روسیه به علما متوسل شدند که به صدور حکم جهاد توسط شیخ جعفر کاشف‌الغطاء و دیگر علمای نجف و کربلا انجامید. (عبدالرزاق دنبلی، ج 1، 1383، 222) وی حتی در توجیه جهاد طی نوشته‌ای اقدام مجتهدان به جهاد دفاعی را واجب شمرد و به عنوان فتحعلی‌شاه اذن داد از وجوه شرعیه برای تامین مخارج جنگ استفاده کند. علمای حوزه نجف همگام با دیگر حوزه‌ها در سوق دادن مردم به جهاد با روس‌ها و آغاز جنگ دوم برای آزادسازی سرزمین‌های اشغالی فعال بودند و حتی حکم جهاد نیز صادر کردند. (فضل‌الله شیرازی، ج 16، 16)

به این ترتیب تجربه تلخ شکست جنگ‌های ایران و روس به فراموشی سپرده شد. افزایش فعالیت‌های مطبوعاتی در نجف می‌تواند یکی از نشانه‌های این شتاب باشد و به‌عنوان مرکز سیاسی از قرن چهاردهم اهمیت بیشتری یافت.

نجف در زمره نخستین شهرهای عراق است که در آن جراید و نشریات فراوان منتشر می‌شد. از آنچه گفته شد می‌توان دریافت فتوای جهاد در جریان جنگ‌های ایران و روس و نیز واقعه تنباکو نخستین نقش‌آفرینی‌های سیاسی مهم این حوزه به شمار می‌آید. همچنین می‌توان گفت تا پیش از انقلاب مشروطه هیچ جریان قابل توجه سیاسی در این حوزه شکل نگرفت.

ماجرای تحریم تنباکو نیز نمونه‌های دیگر از حضور حوزه نجف در قضایای سیاسی ایران بود، هرچند رهبری این اقدام مهم را مرجع علی‌الاطلاق آن زمان، میرزا حسن شیرازی که در آن زمان در سامرا مقیم بود بر عهده گرفت.

در دوره میرزای شیرازی بزرگ اگرچه میرزا دانش‌آموخته جلسات درس شیخ انصاری در نجف بود، اما با تغییر محل اقامت مرجع اعلای شیعیان از نجف به سامرا، حوزه نجف به یکی از توابع سامرا در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی از جمله جنبش تنباکو بدل شد و این وضعیت تا زمان رحلت میرزای شیرازی و آغاز مرجعیت آخوند ملا محمدکاظم خراسانی ادامه یافت. حوزه نجف اگرچه در جریان جنبش تنباکو محوریت اصلی نداشت، اما تبعات اجتماعی و سیاسی پیروزی جنبش تنباکو حوزه نجف را بیش از هر حوزه دیگری تحت تأثیر قرار داد و اعتماد به نفسی که پس از این پیروزی، مردم و روحانیت را فراگرفته بود در خیزش دوره مظفرالدین شاه موثرتر بود.

اوج حضور سیاسی حوزه نجف در نهضت مشروطه است. محور فعالیت‌های سیاسی نجف در این زمینه سه تن از مراجع بزرگ بودند؛ حاج میرزا حسین خلیلی تهرانی، ملا عبدالله مازندرانی و آخوند خراسانی. (خورالدین، ج 1، 1405، 227) نوشته‌های این بزرگواران به صورت اعلامیه، فتوا، نامه، تلگرام و رساله‌های کوچک و بزرگ در دسترس مردم قرار می‌گرفت (حائری، ج 1، 1264، 123)

این سه بزرگوار نخستین بار با دیگر معترضان به حکومت قاجار علیه سیاست‌های سوء امین‌السلطان صدراعظم مظفرالدین شاه اعلامیه مشترک دادند. (ملک‌زاده، ج 1، 1271، 281) و به دنبال مهاجرت کبرای علمای تهران و تحصن عده‌ای از مردم در سفارت انگلیس طی نامه‌ای به شاه خواستار بازگرداندن علما به تهران شدند. (ملک‌زاده، ج 2، 1371، صص 375 - 374) و در

مراحل بعد نیز از نهضت مشروطه حمایت کردند.

پس از جلوس محمدعلی شاه بر تخت سلطنت و بروز اختلاف مشهور مشروعه و مشروطه مواضع این سه فقیه و مرجع حوزه نجف کاملاً در تأیید مشروطه بود و مخالفت با آن را کاری ناصواب می‌شمردند. (کسروی، ج 1، 1363، 614)

شواهد تاریخی گویای آن است که باید سخن آیت‌الله محمدحسین کاشف‌الغطاء را پذیرفت که جنبش تنباکو یک استثنا و اتفاق نادر و غیرمتعارف در سپهر سیاست حوزه نجف بود. ضمن آن که نمی‌شود منکر تأثیرات آن در این حوزه شد، اما باید انقلاب مشروطه را نخستین فعالیت جدی حوزویان نجف در تاریخ هزار ساله این حوزه برشمرد. آنچه فقهای درجه یک نجف را به پیگیری مستمر مسائل ایران واداشته بود، دغدغه‌های آنها نسبت به وضعیت دین و متدینین ایران بود که انگیزه اصلی فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی روحانیون شیعی در طول تاریخ بوده است.

آیت‌الله بروجرودی(ره) که خود از شاگردان برجسته آخوند ملاخراسانی در دوره مشروطه بود، مشابه چنین تحلیلی را درباره دلیل ورود استادش به قضیه مشروطه ارائه می‌کرد و معتقد بود که استاد بزرگوار با درک تحولات دنیای جدید و اجتناب‌ناپذیر بودن تغییرات درصدد بود با تأثیرات خود نقش دین را در دنیای جدید حفظ کند. آیت‌الله بهجت(ره) شاگرد نائینی(ره) نیز بر این باور بود که اگر علما در جریان مشروطه نبودند، وضعیت دینی ایران دچار چالش اساسی شده بود. در تلگراف‌ها و مکتوبات آخوند خراسانی(ره) و دیگر فقهای مشروطه نجف شواهد متعددی از آگاهی آنها نسبت به مفاهیم و تبعات مدرنیته وجود دارد.

در واقع در آغاز سده بیستم کربلا و نجف در شکل دادن به حوادث و دخالت در سرنوشت کشورهای اسلامی بویژه سرزمین‌های شیعیه، نقش مهم و آشکاری داشتند. فتواهایی که از طرف علما صادر می‌شد، برای همه و در همه شئون زندگی الزام‌آور بود.

میرزا محمدتقی شیرازی با تأسیس حکومت اسلامی در کربلا رهبری انقلاب مردمی 1920 میلادی عراق علیه انگلیسی‌ها را با مرکزیت شهر کربلا به دست گرفت. در این دوره آخوند ملامحمدکاظم خراسانی معروف به آخوند خراسانی از برجسته‌ترین علمای حوزه نجف بود. وی شیوه آموزش حوزه را تغییر داد و اندیشه‌هایش تأثیرات مهمی بر نجف گذاشته است.

از دوره‌های مهم حیات سیاسی نجف، سال‌های 1324 تا 1329 هجری قمری است؛ یعنی سال‌هایی که در ایران ابتدا مشروطیت برقرار شد، سپس دوران استبداد صغیر و در نهایت برقراری مجدد مشروطه فرا رسید. از آغاز این وقایع، علمای نجف به حمایت و هواخواهی مشروطه‌خواهان پرداختند.

منابع:

- 1 - عبدالرزاق بن نجفقلی دنبلی، مائرسطانیه، تاریخ جنگ‌های اول ایران و روس، تهران، 1383.
- 2 - فضل‌الله بن عبدالنبی خاوری شیرازی، تاریخ ذوالقرنین، تهران، 1380.
- 3 - محمدخورالدین، معارف الرجال فی تراجم العلما و الادباء، قم، 1405.
- 4 - عبدالهادی حائری، تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، تهران، 1364.
- 5 - مهدی ملک‌زاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، تهران، 1371.
- 6 - احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، تهران، 1363.

شیرین احمدی / پژوهشگر تاریخ